

БЕССАРАБСЬКЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ У 1917–1918 РОКАХ

Розглянуто українсько-румунські відносини 1917–1918 рр., причини виникнення бессарабської проблеми, історіографія питання в цілому.

The article deals with the ukrainian-romanian relations of 1917–1918, the reasons for rising of Bessarabian problem, historiography of the issue in the whole

Незважаючи на тривалі етнокультурні й політичні зв'язки українських і румунських земель, певні періоди наших взаємин висвітлені недостатньо повно. Наукова література про відносини наших країн протягом ХХ ст. і до сьогодні, є досить нечисельною, зокрема немає спеціального дослідження про українсько-румунські взаємини 1917–1918 рр. Таке становище склалося в радянські часи, коли багато фактів української і румунської історії замовчувалися або подавалися у відретушованому вигляді, оминаючи гострі й суперечливі моменти. Маловивченою, проте доволі перспективною для дослідників є тема українсько-румунських взаємин доби визвольних змагань – УНР та Гетьманату. У цей період Україна відстоювала своє право бути незалежною державою, оформлювала відносини із сусідніми країнами, встановлювала кордони. Дослідження цієї тематики дозволять зрозуміти сутність територіальних проблем, які існують між нашими країнами, і в подальшому правильно їх вирішувати.

Для дослідження поставленої проблеми коротко окреслимо стан джерельної бази та здобутки попередників, які стали науковим підґрунтям для нинішніх дослідників. Архіви України, Румунії та Росії зберігають матеріали, що стосуються українсько-румунських відносин. Так, Центральний державний архів вищих органів влади України має велику кількість документів 1917–1918 рр. Частина документів зберігається у Москві в Архіві зовнішньої політики Російської імперії (АВПРИ) й Архіві зовнішньої політики Російської Федерації (АВПРФ) та румунських архівах органів влади.

Історіографія радянського періоду з бессарабського питання доволі ґрунтовна. Однак внаслідок різних цензурних обставин у ній не завжди повно розкривалося це питання. Праці періоду перебудови вже менш заідеологізовані і придатні для наукового опрацювання [1, с. 47–58; 3, с. 54–63; 7, с. 25–55; 8, с. 122–141; 10, с. 5–47; 23]. У 1996 р. Інститут слов'янознавства РАН випустив книгу "Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии" [2]. У 2000 р. в Росії й Румунії вийшла підготовлена спільними зусиллями вчених цих країн двотомна праця "Советско-румынские отношения. Документы и материалы. 1917–1945 гг" [24]. Ці видання постають солідним доробком, уміщуючи документи, які можуть бути корисними і дослідникам українсько-румунських стосунків.

Про бессарабське питання в загальноєвропейському контексті з академічною скрупульозністю йдеться в працях Н. Йорги та представників його історичної школи [28; 29; 34]. Останнім часом вийшло чимало цікавих праць молдовських істориків, які намагаються по-новому подивитися на складні моменти історії Молдови в загально-румунському контексті, порушуючи, насамперед, й вищезазначене питання [30; 31; 32; 33]. Серед них хочеться виокремити дві фундаментальні праці відомого історика І. Левіта, які охоплюють розвиток подій у Бессарабії від лютого 1917 по листопад 1918 рр [13; 14].

Натомість українська історіографія недостатньо репрезентує вищезазначену проблему, подекуди згадуючи про бессарабське питання лише в загальному контексті. Першою важливою працею пострадянської доби стала книга "Кордони України: історична перспектива та сучас-

ний стан", яка, спираючись на багатий архівний матеріал, розглянула нашу тематику [4]. Важливий матеріал з цієї проблеми містять праці М. Держалюка, В. Матвієнка, О. Реєнта, у яких бессарабському питанню присвячено чимало місця [6; 16; 17; 18; 19]. Безпосередньо торкається бессарабського питання в українсько-румунських відносинах С. Кульчицький у своїй невеликій, але змістовній статті [12, с. 428–435]. Праця французького ученого українського походження В. Косика "Франція та Україна: становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918)", є результатом багаторічних пошуків у військових архівах Франції [11]. Вона є неоціненним джерелом для дослідників української історії, наводячи конкретні приклади українсько-румунських взаємодій з Антантою. Остання, як відомо, зіграла вирішальну роль у приєднанні Бессарабії до Румунії. У книгах В. Сідака, присвячених історії українських спецслужб того періоду, також можна прослідкувати вплив цієї проблеми на стосунки між нашими країнами [20; 21]. Давно відомим усім раритетом археографічної думки стало двотомне видання "Українська Центральна Рада. Документи і матеріали", також багате на документальні матеріали того часу, які висвітлюють цю проблематику [26].

На підставі архівних джерел, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади України, а також розглянувши історію виникнення бессарабського питання, ми намагалися проаналізувати його в контексті українсько-румунських взаємин.

Бессарабське питання полягало у суперечливості статусу земель Пруто-Дністровського межиріччя, які протягом тривалого часу перебували в складі різних держав. У XII–XIII ст. вони були у сфері впливу Галицько-Волинської Русі, а починаючи з XIV ст., стали складовою частиною Молдавського князівства. У ході турецької експансії в Європі Молдова потрапила у васальну залежність до Османської імперії і, незважаючи на статус неінкорпорованої території, прагнула звільнитися від турецького панування. Це зумовило звернення молдавських господарів і бояр у XVI–XVII ст. до московських царів про перехід у підданство до Москви. Це було цілком можливим, оскільки Московська Русь як теоретичне підґрунття розробила ідеологему, згідно з якою визволення православних народів від османського ярма мав здійснити християнський цар. Релігійно-державницька доктрина "Москва – третій Рим" освячувала заходи зі збирання земель колишньої Візантійської імперії навколо Московської Русі й розповсюдження впливу за її межі. Цар розглядався як світський правитель і захисник одновірців.

Під час російсько-турецьких воєн Росія ставила перед собою завдання не тільки звільнити православні народи від османів, а й встановити контроль над Протоками (Босфор і Дарданелли), отримавши, таким чином шлях до Середземномор'я і далі. Одним із кроків до виконання цього завдання було активне залучення балканських народів до сфери російського впливу. Так, у ході підготовки до Прутського походу у 1711 р., молдавський господар Д. Кантемір і російський цар Петро I підписали Луцький договір. За договором, у разі перемоги над турками, Молдова переходила до складу ро-

сійської корони, а посада молдавського господаря ставала спадковою. Цим намірам не судилося втілитися у життя, але було закладено юридичну основу входження молдавських земель до складу Російської імперії [25; с. 152]. Лише внаслідок російсько-турецької війни 1806–1812 рр. частина Молдавського князівства між Прутом і Дністром, отримавши назву Бессарабії, нарешті була приєднана до Росії [9, с. 56]. Протягом XIX ст. Бессарабія поступово була інкорпорована: шляхом уніфікації законодавства, встановлення російської адміністрації й упровадження в діловодство російської мови. При цьому, населення краю зазнало культурного впливу з боку Росії, а економіка почала переорієнтовуватися на капіталістичний спосіб виробництва.

Уже після Кримської війни 1853–1856 рр. Південну Бессарабію було від'єднано від Росії й передано до Молдови. Паризький договір 1856 р. залишав Росію в ізоляції не тільки політичній, а й економічній, позбавивши її можливості судноплавства Дунаєм. У той же час об'єднавчі процеси в Молдові і Валахії у 1859–1861 рр., виходячи з розстановки сил між Портою і європейськими країнами, і при сприянні Росії, призвели до утворення Об'єднаних Принципатів, з 1862 р. – князівства Румунії. Остання була дуже занепокоєна відсутністю в межах свого князівства бессарабських земель, з населенням яких Румунія не порівнала етнокультурних зв'язків. У другій половині XIX ст. Росія за допомогою дипломатії й військової сили всляго прагнула звільнити народи Балкан від турецького панування. Так, на Берлінському конгресі, після російсько-турецької війни 1877–1878 рр., завдяки зусиллям Росії незалежність Румунії було визнано. Південна Бессарабія знову переходила до складу Росії, а Румунія отримувала компенсацію у вигляді болгарської Північної Добруджі. Проте це не влаштувало офіційний Бухарест, який відразу після війни почав шукати можливостей повернути Південну Бессарабію [9, с. 215, 232]. Незважаючи на прагнення Росії зберегти гарні відносини Румунією, вони все ж були зіпсовані саме наявністю бессарабського питання.

Улітку 1916 р. румунський уряд почав секретні переговори з Антантою про участь у війні на її боці, за умови повернення Південної Бессарабії. Союзники Росії по Антанті вирішили задовольнити вимоги Румунії за рахунок угорської Трансильванії. Однак у січні 1918р. Румунія, скориставшись послабленням Росії після війни і революції, анексувала всю Бессарабію. Підписання Брестського миру викликало зміну позиції Антанти з бессарабського питання, остаточно схиливши її на бік румунського уряду.

Румунія як новостворена держава прагнула якомога швидше зібрати всі землі, де проживало східнороманське населення (молдавани, арумуні, істрорумуні, трансильванські румуні, куцовлахи), використовуючи всі можливі способи при цьому. Протягом кінця XIX – початку XX ст. вона перетворювалася на найвпливовішу державу Балкан. Однак амбіції офіційного Бухареста не завжди відповідали можливостям румунської держави, яка у вирішенні своїх проблем, спиралася, зазвичай, на сильнішу країну.

Українсько-румунські відносини часів Центральної Ради й Гетьманату отримали бессарабське питання як камінь спотикання. У його вирішенні брала участь спочатку царська а згодом радянська Росія з одного боку, і Румунія – з іншого. Україна стала співучасником цієї болючої для усіх проблеми лише після Лютневої революції 1917 р., коли постало питання оформлення української державності – від національно-персональної автономії до повного суверенітету. Для вирішення бессарабського питання на свою користь, більшовицька Рада Народних Комісарів тиснула на Румунію ще й за допомогою новоутвореної радянської України. "Робітничо-селянська" Росія прагнула відновити контроль над "національними країнами" царської Росії. Румунія, скориставшись рево-

люційними подіями в Росії, також заявила свої права на Бессарабію. Говорила про це й Українська Центральна Рада, оскільки на півдні і півночі краю мешкало українське населення, яке не виявляло жодних бажань ставати підданими румунської корони. Бессарабське питання не було для України далеким, у 1917–1918 рр. воно вже заявило про себе, як хвилююча нагальна проблема. З нього витікала проблема українсько-румунського кордону, вирішення якої могло б, відповідно, привести до визнання України Румунією.

Складність українсько-румунських взаємин полягала також у тому, що в самій Бессарабії, як і в інших землях, які виходили зі складу Росії, відбувалися типологічно схожі процеси. Державотворення відбувалося за наявності проросійських і прорумунських сил у краї. Спочатку, 21 листопада 1917р., було проголошено Сфатул Церій – законодавчо-представницький орган Бессарабії, а 2 грудня 1917 р. – Декларацію автономії Бессарабії. 24 січня 1918 р. було проголошено Декларацію незалежності Бессарабії під назвою Молдавської республіки з її урядом – Генеральним Директоратом. МНР як і УНР пройшла еволюційний розвиток від проголошення автономії до декларації повної незалежності. Однак тиск з боку Румунії й послаблення російського впливу змусили керівництво краю обрати прорумунський шлях розвитку своєї держави. Відповідно, 27 березня (9 квітня) 1918 р. було проголошено Декларацію унії Молдавської республіки з Румунським королівством [13; 14]. З листопада 1917 р. події в краї розвивалися з карколомною швидкістю, що не відповідало розвитку суспільно-політичних відношень. Прийняття Декларації про унію у квітні 1918 р., довело, що Бессарабія виявилася не готовою до самостійного життя.

Українська Центральна Рада, прагнучи вирватися з лабет Російської імперії, спочатку радо вітала появу Сфатул Церій, підтримавши появу в Бессарабії політичної автономії. Напередодні проголошення Молдавської республіки, а саме 15 січня 1918 р., керівництво УЦР передало румунському представникові генералу Коанді заяву. У ній йшлося, що Україна не проти злуки Бессарабії й Румунії, і навіть згодна допомагати у цьому питанні. Цілком імовірно, що українська сторона при цьому розраховувала на допомогу з боку Румунії у справі визнання незалежності України [15, с. 29]. Згодом, неправильно оцінивши міжнародну обстановку і власні можливості, УНР стала вимагати повернути Хотинський, Ізмаїльський та Аккерманський уїзди. Ці вимоги були цілком справедливими, якби не вкрай хитке положення самої УНР. Генеральне секретарство справ міжнародних, а згодом Народне Міністерство закордонних справ на чолі з О. Шульгіним, жваво обговорювали з румунською стороною питання приналежності бессарабських земель.

Румунський уряд аргументовано доводив Україні, що вона страждає пережитками царського часу – прагненням до приєднання, необґрунтоване нещодавнім Брестським договором. Як з'ясувалося згодом, значним недоліком української дипломатії було те, що українська сторона не включила питання про приналежність бессарабських земель до порядку денного під час переговорів у Бресті. Так, на вимоги української сторони, у ноті, датованій не пізніше кінця січня 1918 р., румунський міністр іноземних справ С. Авереску наголошував, "що Рада, заявляючи свої нові претензії, забула, що, підписуючи у Бересті-Литовському мир, Україна не покликала ні на які права ні до території, ні до населення Бессарабії, яку вважала за цілком окрему державу, від якої її одділяє Дністер, одвічна границя Молдавії, а також російської провінції Бессарабії після 1812 р., і велика шкода, що сьогодні політика Народньої Республіки, здається направлена до заборчости, якої не виправдують ні історія, ні принцип права. І дійсно, з погля-

ду історичного й етнічного Бессарабія є без жадного сумніву румунська, бо належала до молдавської корони від часу утворення цього князівства в XIV віці аж до моменту захоплення царською Росією в році 1812, це насильство не могло би бути повторено Народною Республікою ціною всякої справедливості і права" [18, с. 31]. Румунська влада, таким чином, усіляко застерігала офіційний Київ від необдуманих кроків у вигляді збройної інтервенції, нагадуючи, що для анексії Бессарабії в українській стороні немає юридичних підстав.

Україна у 1917–1918 рр. змогла лише заявити про себе як самостійна держава. Проте без підтримки усіх верств населення і без військової допомоги Антанти чи Німеччини країна не змогла б протистояти усім внутрішньо- і зовнішньополітичним ворогам. Виснажувало Україну й вирішення бессарабського питання. Не маючи достатньо дипломатичних й управлінських кадрів, відчуваючи брак міжнародного досвіду, Україна замість того, щоб об'єднати зусилля з радянською Росією і вирішувати це питання разом, прагнула самотужки діяти порозуміння з Румунією. Проте, як показав історичний досвід, саме радянській Росії і не варто було довіряти, тому цілком доречним були намагання України встановити контакти з країнами Антанти, зокрема і для вирішення бессарабського питання. Антанта і Центральні держави, не маючи достатньо відомостей про Україну, сприймали її як частину Великої Росії, на яку та, начебто, мала всі права. Так, серед України, Бессарабії й Румунії Антанта виокремлювала лише останню, надаючи їй усіляку підтримку. Для України і Бессарабії, які були заселені "неісторичними народами", Антанта і Центральні країни готували роль інкорпорованих територій. Лише завдяки зусиллям уряду й дипломатів Україна домоглася у січні 1918 р. визнання незалежності "де факто" від Франції і Великої Британії. А після підписання Брестського миру у березні 1918 р., з погляду міжнародного права Україну можна було розглядати як державу вже "де юре". Натомість проголошена на бессарабських теренах Молдавська Народна Республіка, отримала визнання лише з боку України і Румунії.

У цих умовах певним прорахунком української влади виявилось прийняття відставки міністра МЗС О. Шульгіна, який, будучи досвідченим політиком, уміло керував зовнішньополітичним відомством. О. Шульгін проводив активну політику зі зближення з Антантою, але здобутки цієї політики були перекреслені підписанням Брестського миру. Його професійність і далекоглядність дозволяла знаходити тимчасовий компроміс з Румунією з бессарабського питання. Після відставки О. Шульгіна у січні 1918 р. зовнішньополітичний курс УНР було змінено. Україна, не пориваючи зв'язків з Антантою, почала проводити політику на зближення із Центральними державами.

Внаслідок інтервенції військ М. Муравйова й Антонова-Овсієнка у січні-лютому 1918 р. Центральна Рада і Рада Народних Міністрів були змушені спішно покинути Київ, виїхавши в напрямку Житомир – Сарни. Керівництво УНР майже на два місяця втратило можливість впливати на вирішення бессарабського питання. Не виключено, що проголошення незалежності Бессарабії 24 січня 1918 р., збіглося у часі з більшовицькою інтервенцією й від'їздом з Києва керівництва УНР, не випадково. У цей час румунськими військами на кордоні з Україною, щоб запобігти можливому втручанням у політичне життя МНР, було встановлено блокаду. Мости через Дністер було перекрито, а в березні-квітні 1918 р., після приєднання Бессарабії до Румунії, взагалі висаджено у повітря, телеграфний зв'язок з Києвом й Одесою був відсутній. Наступного дня після визволення Києва від більшовиків – 2 березня 1918 р., міністр закордонних справ УНР В. Голубович розіслав урядам Центральних

держав і Румунії ноту. У ній наголошувалося, що "всяка зміна бувшої румунсько-російської границі, особливо в її північній і полудневій частинах, глибоко порушує політичні і економічні інтереси УНР" [18, с. 31].

Встановлення дипломатичних відносин Української Народної Республіки з Румунським Королівством припало на доволі складний час, коли сама УНР доживала останні дні. Намагаючись зберегти нейтралітет, а також залучити Румунію до стану своїх прихильників, М. Грушевський на засіданні Центральної Ради 15 березня 1918 р. усіляко підтримував прагнення Бессарабії самовизначитися. У своїй промові він зокрема зазначав, що "з української сторони ніхто не має претензії на ті часті, у яких більшість становить молдавська людність, і оскільки дійсно місцева людність виявить свою охоту злучитись з Румунією, – місцева людність, а не румунське правительство". У той же час голова УЦР наголошував на необхідності самовизначення районів з українським населенням, тобто "мова може бути тільки про ті території, у яких молдавська людність не має абсолютної більшості. Це є мова про північну частину Бессарабії й полудневу" [12, с. 430; 25, с. 206].

Незважаючи на те, що бессарабське питання значно погіршило українсько-румунські відносини в часи першої УНР (листопад 1917 – квітень 1918), його все одно слід було розв'язувати. Для цього Центральна Рада вирішила направити до Румунії свого дипломатичного представника у ранзі посланця УНР. Ним був визначений діяч Центральної Ради М. Галаган. Наприкінці березня, під час розмови з М. Грушевським, питання щодо дипломатичного представника УНР в Румунії було вирішено, практично, за кілька годин [15, с. 171–172]. Для М. Галагана було складено пам'ятку, згідно з якою найголовнішим питанням в українсько-румунських відносинах залишалося бессарабське. Воно, відповідно, породжувало інші проблеми: визнання України, кордону, про військовополонених та інтернованих, військоове майно. Для вирішення поставлених завдань М. Галагану треба було зв'язатися з послом у Німеччині О. Севраном, який мав повноваження підписувати договір з Румунією щодо українсько-румунського кордону. Відносно кордону ані з Бессарабією, ані з Румунією Україна жодних правочинів не укладала, як зазначалося в пам'ятці. Уже 13 квітня 1918 р. була готова вірча грамота, яку М. Галаган вручив румунському прем'єру А. Маргіломану, прибувши до Ясс у квітні місяці [15, с. 23].

Того ж 13 квітня 1918 р. німецькі дипломати провели зустріч з головою УЦР М. Грушевським, головою МЗС В. Голубовичем та керуючим справами МЗС М. Любинським, під час якої наголошували, що без підтримки німецьких військ жоден з них не лишився б на своїй посаді. Психологічний тиск на представників української верхівки означав, що в умовах загострення ситуації в країні, її долю вже майже вирішено. Так, німецький посол у доповіді рейхсканцлеру від 29 квітня невисоко оцінював здібності української правлячої еліти, проте схвально відгукувався про П. Скоропадського: "У наш час ідеологів, фантастів і недоумків він принаймні проявив себе як чоловік" [18, с. 56]. Проте керівництво УНР не полишало надій на розв'язання внутрішньополітичної кризи.

У цей час було хитким і становище Бессарабії. З одного боку, у краї відбувалися державотворчі процеси, формувалися владні інститути, а з іншого – міжнародне становище новоутвореної Молдавської держави було дуже складним. У 1916–1918 рр. майже всю територію Румунії було зайнято німцями, за виключенням Запрутської Молдови, а Україна після Брестського договору також трималася завдяки присутності німецьких й австро-угорських військ. Бессарабії, внаслідок цього, загрожувала повна втрата тільки що проголошеного суверенітету. Претендентами на бессарабські землі, причому,

з неоднаковими правами, виступали: Німеччина, Росія, Україна й Румунія. Сфатул Церій при вельми несправедливому голосуванні обрав останню. Значної частини депутатів на засіданні 27 березня (9 квітня) 1918 р. не було, а тих, хто чинив спротив сфальшуванню виборів, було розстріляно. Після введення в Бессарабію румунських військ, керівництво УНР усвідомлювало, що декларована унія є способом вивести бессарабські землі із зони впливу України. Хоча дипломатичним шляхом ще робилися різні спроби приєднати до УНР ті території, у яких переважно мешкали українці.

Після приєднання Бессарабії до Румунії активність української сторони, яка відправила ноту за № 1512 від 19 квітня 1918 р., помітно зросла [15, с. 32]. Проте для УНР М. Грушевського і В. Винниченка це була вже остання нота, над Україною нависала тінь державного перевороту. Український уряд, як і раніше, не визнавав прав Румунії на Бессарабію, аргументуючи це тим, що подібні дії можуть бути законними лише після проведення плебісциту. З юридичного погляду, це було б справедливо вирішення суперечливого питання. Через тиск Росії й України на європейські держави, які, відповідно, впливали на Румунію, референдум було проведено. Він закріпив право Румунії на Бессарабію, але умови проведення плебісциту не давали підстав вважати його прозорим і справедливим.

Румунська сторона час від часу робила заяви про те, що вона не знає про будь-яку із частин Бессарабії, яка хотіла б приєднатися до України, що, безперечно, не відповідає дійсності. У вищезазначеній ноті українського уряду акт румунської влади відкрито називався анексією. У ньому, зокрема йшлося, що українська влада "не визнає рішення "Сфатул-Церій" про прилучення Бессарабії до Румунського Королівства актом вільного виявлення волі всіх народів, насильючих територію Бессарабії, і тому Українська Народня Республіка вимагає – здійснення вільного бажання мешканців тих частин Бессарабії, які заявили, або вільно виявлять свою волю прилучитись до Української Народньої Республіки". У ноті далі йшлося про те, що Українська Центральна Рада доручає Раді Народних Міністрів звернутися до Румунії, а також до держав Четверного союзу з нотою – протестом проти утисків і насильств над народами Бессарабії. Керівництво УЦР також зазначало, що "не вважаючи Бессарабську справу актом 9-го квітня за вирішену, Українська Центральна Рада доручає Раді Народних Міністрів вжити всіх заходів, які будуть до її розпорядження, аби в найкоротшим часі було рішення долю Бессарабії в порозумінню з Українською Народньою Республікою й за свобідним виявом волі всього населення Бессарабії" [15, с. 32].

Ця й наступні ноты подібного змісту лише драгували румунський офіціоз, викликаючи обурення румунського уряду, який відповів черговою нотою від № 3501 від 19 червня 1918 р. Спростовуючи вимоги української сторони про економічні потреби України щодо Бессарабії, румунський уряд писав, "що до стратегічних і економічних потреб, Королівське Правительство має честь зауважити, що з браком якогось-небудь іншого тривкішого мотиву, згадані потреби завжди були кінцевим аргументом для виправдування завоювань та загарбань, ще недавно царська політика не мала інших аргументів для виправдовування своїх претензій монополізувати Босфор і Чорне Море, і тепер Українська Республіка не може, коли вона не хоче одверто приєднатися до принципів імперіалістичної політики, підтримуватися цими уже добре відомими підставами для претензій зглядом територій, на котру вона не може мати ніякого права.

Коли взяти за добру і дійсну підставу виправдування територіальних домагань стратегічні й економічні потреби, то Румунія мала право в свою чергу претендувати на По-

ділля й навіть на Одеський порт. Дійсно, Румунія тепер єдина держава в Європі, не маюча морського порту, і ніхто не стане тепер змагатися, що володіння таким портом – це найважливіше питання, від котрого залежить прогрес у існування усякої цивілізованої Держави. Однак подібні претензії, цілковито основані з огляду виразного економічного інтересу Румунії, всіма будуть рахуватися, як не помірні, і Україна обов'язково буде турбуватися і протестувати проти подібних вимагань" [15, с. 93–95].

Місія М. Галагана до Ясс виявилася недовгою, після перевороту 29 квітня 1918 р. його відкликають до Києва. Уже 15 травня 1918 р. посланник УНР в Румунії "просить міністра прийняти справи через складення їм повноважень" [15, с. 23]. Уряд П. Скоропадського призначає замість М. Галагана особливим посланцем у Румунії А. Галіпа, який вирішував поточні питання, постійно курсуючи між Києвом і Яссами. Фактично увесь тягар дипломатичних зносин лягав на тимчасово виконуючого обов'язки Генерального консула України в Румунії Комісара Української Держави Д. Чоботаренка. Відносини України з Румунією у травні-жовтні 1918 р. підтримувалися на рівні Генерального консульства, яке займалося поточною роботою з вивезення військового майна, повернення військовополонених тощо. Місцеперебуванням української дипломатичної установи було визначено м. Ясси, де знаходився й румунський уряд внаслідок окупації країни німецькими військами. Протягом квітня-травня 1918 рр. українська дипломатична місія постійного власного приміщення не мала. Спочатку приміщенням дипломатичної установи слугувала штаб-квартира Генерального комісара Української держави, яка належного імунітету не мала.

Дипломатичні зусилля, які робилися українською стороною, фактично зводилися нанівець. Румунське керівництво, незадоволене швидкою зміною урядів і режимів, чекало, якою буде політика нової української влади щодо Бессарабії. 20 травня було призначено нового главу МЗС Д. Дорошенка. Новий міністр зайняв жорстку позицію в питанні про анексію Бессарабії румунськими військами. Міністр наполягав на політично-автономній належності останньої до Української держави. У ноті від 9 червня 1918 р. керуючий МЗС аргументовано доводив, що "Бессарабія... була у найтісніших економічних і політичних зносинах з найближчою своєю сусідкою Україною", а тому Румунія не має права на цей регіон. Оскільки румунська сторона вступила в полеміку, не бажаючи поступатися, то у травні 1918 р. за наполяганням Д. Дорошенка було видано наказ "Про заборону вивозу товарів до Румунії і Бессарабії" доки не буде "врегульоване питання про долю Бессарабії, правомірність її приєднання". Про це ж писав у своїй доповіді Д. Чоботаренко, вважаючи, що заборона ввозу продовольства з України, зробить вплив на Румунію стосовно бессарабського питання [15, с. 110].

Проте "митно-торговельна війна" з Румунією тривала недовго і 7 серпня 1918 р. до Києва прибула спеціальна румунська місія на чолі із заступником МЗС Є. Концеску. З огляду на можливість встановлення через нормалізацію відносин із Румунією безпосередніх контактів із представниками Антанти в Яссах чи Бухаресті, Д. Дорошенко наполягав на укладанні торговельної угоди. Попри протидію міністра торгівлі і промислу С. Гутника та міністра фінансів А. Ржепецького, міністрові МЗС вдалося забезпечити успішний результат переговорів [16, с. 176].

У цей час Генеральне консульство України в Яссах було в непевному становищі через мізерний штат, брак коштів і відсутність досвіду у персоналу. Т.в.о. Генерального консула Д. Чоботаренко був фаховим військовим, але поступово набував дипломатичного досвіду. Під час перебування в Румунії він ретельно вивчав обстановку, аналізував становище в стосунках між краї-

нами. Так, 29 серпня 1918 р. він склав доповідну записку на ім'я міністра МЗС, у якій, виходячи з необхідності встановлення тісних торговельно-економічних стосунків з Румунією, а також урахування географічного положення країни, запропонував відкрити декілька консульств. На думку Д. Чоботаренка, їх мало бути вісім. Три у Валахії – Генеральне консульство в Бухаресті, консульство в Галаці й віце-консульство в Суліні; п'ять у Молдові (включаючи й Бессарабію) – консульство в Яссах і віце-консульство в Дорохої, консульство в Кишиневі, а у Більцях й Аккермані (Білгороді-Дністровському) – віце-консульства [15, с. 208–208 зв]. Наявність такої розгалуженої мережі консульських установ давало б можливість встановити ще тісніші торговельно-економічні відносини з Румунією. Улітку 1918 р. румунська економіка була паралізована – окупована частина країни нещадно грабувалася німцями, сировина й продовольство вивозилися. Частина Запрутської Молдови, де зберігалася румунська влада, страждала від голоду внаслідок неврожаю. Д. Чоботаренко у таємній доповіді від 10 липня 1918 р., зазначав, що в неокупованій частині Румунії лише у 2–3 округах відносно гарний врожай, а в решті зернові загинули зовсім, кукурудза теж не вродила [15, с. 110].

Ураховуючи прохання румунського уряду не підіймати в такий важкий час бессарабське питання, Д. Чоботаренко наголошував, "що питанню про Бессарабію належить додати характер вплива на народні маси Бессарабії, шляхом печаті й обережної, тонкої пропаганди і шляхом вплива на різні політичні круги Румунії, меж котрими по питанню про Бессарабію, в сучасний мент, проводиться жорстока боротьба" [15, с. 110].

У жовтні 1918 р. главою особливої дипломатичної місії до Румунії було призначено генерала В. Дашкевича-Горбацького, особу, наближену до Гетьмана, колишнього начальника особистого Штабу Гетьмана й керівника перевороту [22, с. 301, 353]. Але й уже і час Гетьманату добігав кінця, залишивши багато суперечливих моментів українсько-румунської історії нез'ясованими.

Відносно бессарабського питання українська сторона проводила не завжди виважену й послідовну політику, що було обумовлено низкою чинників. Так, у грудні 1917 р., коли відцентрові процеси з перетворення "національних окраїн" Росії в окремі державні утворення не набули достатніх обертів, УЦР вітала появу Сфатул Церій, підтримуючи прагнення до незалежності мешканців бессарабського краю. У січні 1918 р., змінивши разом із главою МЗС зовнішньополітичний курс, українська влада стала вимагати приєднання до України південної й північної частини Бессарабії, де українське населення було переважаючим. Офіційний Київ сподівався отримати підтримку у цьому питанні від Центральних держав, усвідомлюючи, що Румунія увійшла до сфери впливу Антанти. Проголошення Молдавської Народної Республіки збіглося у часі з більшовицькою інтервенцією в Україну, коли УНР втратила можливість стежити за розвитком подій у Бессарабії. Повернувшись до Києва, УНР активізувала українсько-румунські стосунки, надіславши першу дипломатичну місію на чолі з М. Галаганом, яка не вирішила жодного з поставлених завдань, оскільки румунська сторона очікувала на стабілізацію або зміну влади в Україні.

Після гетьманського перевороту особливої посланець А. Галіп і Генеральний комісар Української держави Д. Чоботаренко намагалися зрушити бессарабське питання з місця. Воно гальмувало визнання України з боку Румунії, що робило неможливим дипломатичні зносини у повному обсязі. Гетьманат П. Скоропадського теж не зміг провести і втілити в життя послідовну політику стосовно бессарабського питання. Вимагаючи належності Бессарабії до України на засадах політичної автономії, а також,

прагнучи визнання України, Гетьманат вдавався до дипломатичних заходів й економічних санкцій щодо Румунії. Проте ця міра впливу вже не діяла. Румунія вже була переорієнтована на Антанту, від якої й отримувала військову, фінансову та продовольчу допомогу. У той же час вирішити бессарабське питання, урахування нестабільного становища Української Держави, було неможливим.

Причини нерозв'язаності бессарабського питання для УНР полягали не тільки в українсько-румунських суперечностях, а й у небажанні з боку Антанти розглядати Україну, як можливу для самостійного існування державу. Підписання Брестського договору позбавило УНР підтримки з боку Антанти і призвело до скасування визнання України. Натомість вимоги Румунії відносно Бессарабії заохочувалися. Також слід урахувувати, що на Бессарабію претендувала радянська Росія, активно діючи в цьому напрямі. Навіть за наявності прагнення Сфатул Церій приєднатися до України, цього б не дозволили зробити ні Росія, ні Антанта, ні Центральні держави. Державотворчі процеси в Бессарабії відбувалися на тлі напруженої міжнародної обстановки, а також наявності проросійської і прорумунської течій у краї. Швидкий розвиток подій, незрілість владних інституцій, розпорошеність зусиль правлячої еліти, а також загроза з боку іноземних держав, змусили бессарабське керівництво обирати шлях розвитку у стислі терміни, не маючи часу, на виважені кроки.

Росія й Румунія доводили своє історичне право володіти Бессарабією, на підставі того, що свого часу вона входила до складу їхніх держав. Україна аргументувала свої права на Бессарабію на підставі наявності українського населення на Півдні й Півночі краю й тісних економічних зв'язків. Ці аргументи разом з усіма дипломатичними й економічними заходами з вирішення цього питання не втримали Румунію від анексії Бессарабії. Отже, Україна за складної міжнародної обстановки, що склалася у 1917–1918 рр., не мала шансів на врегулювання бессарабського питання на свою користь.

1. Антосяк А.В. Революция и контрреволюция в Бессарабии в 1917-1918 годах // Вопр. истории. – 1988. – № 12. 2. Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии. – М., 1996. 3. Боечко В.Д. Спільна боротьба трудящих України і Молдавії проти інтервенції військ королівської Румунії в Бессарабію (грудень 1917 – лютий 1918 рр.) // УІЖ. – 1988. – № 1. 4. Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична перспектива та сучасний стан. – К., 1994. 5. Галаган М. З моїх споминів. – Л., 1930. – Ч. III. 6. Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 рр. – К., 1999. 7. Документи о борьбе трудящихся Западной Белоруссии, Западной Украины и Бессарабии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с СССР // Сов. арх. – 1990. – № 1. 8. Историческое значение присоединения Бессарабии и Левобережного Поднепровья к России / Отв. ред. В.И. Жуков. – Кишинев, 1987. 9. История внешней политики России. Вторая половина XIX века. – М., 1997. 10. Коланский Я.М., Левит И.Э. Советско-румынские отношения после Венской конференции (март-апрель 1924 г.) в контексте международной политики // Проблемы истории стран Юго-Восточной Европы. – Кишинев, 1989. 11. Косиц В. Франция та Україна: становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – Л., 2004. 12. Кульчицький С. До історії становлення сучасного українсько-румунського кордону // Relatii gotapo-ukraïnele: istorie si contemporane. – Satu-Mare, 1999. 13. Левит И. Движение за автономию Бессарабии в 1917 р. Образование Сфатул Церій. Провозглашение Молдавской Демократической Республики. – Кишинев, 1997. 14. Левит И. Молдавская республика (ноябрь 1917 – ноябрь 1918). – Кишинев, 2000. 15. Листування дипломатичного відділу УД та УНР в Румунії – ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 122. 16. Матвієнко В., Головенко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. – К., 2002. 17. Матвієнко В.М. Політика УНР та УД щодо новоповсталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917–1923): Автореф. дис. ... д-ра істор. наук. – К., 2003. 18. Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1923: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. 19. Ресент О.П. З'їзд поневоленіх народів у Києві (8–15 вересня 1917 року). – К., 1994. 20. Сідак В.С., Степанков В.С. З історії української розвідки та контррозвідки (нариси). – К., 1995. 21. Сідак В.С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії). – К., 1998. 22. Скоропадський Павло. Спомини. – К., 1995. 23. Скорочова А.Ю. О формах общественной активности средних городских слоев в Бессарабии в 1917 г. // Из истории социаль-

ных отношений и общественно-политического движения в Молдове (XIV – начало XX в.). – Кишинев, 1991. 24. Советско-румынские отношения. Документы и материалы. 1917–1945 гг. : В 2 т. – М., 2000. 25. *Стату В.* История Молдовы. – Кишинев, 1989. 26. Українська Центральна Рада. Док. і мат. : В 2 т. – К., 1997–1998. 27. *Широкорад А.Б.* Русско-турецкие войны. 1676–1918 гг./ Под общ. ред. А.Е. Тараса. – Минск, 2000. 28. *Ionescu D.P.* Războiul de independența a României și problema Basarabiei. – Buc., 2000. 29. *Iorga N.* Războiul pentru independența româniei acțiuni diplomatice și stări de spirit. – Buc., 1998. 30. *Moraru A.*

Basarabia și Transnistria (1812–1993). – Chișinău, 1995. 31. O pagina din istoria Basarabiei, Sfatul Terii (1917–1918). Editure ingetate... de Ion Negrei și Dinu Poștarencu și relațiile sovieto-române în perioade interbelică (1919–1939). – Chișinău, 2004. 32. *Pădureac L.* Relații romano-sovietice (1917–1934). – Chișinău, 2003. 33. *Țăcu O.* Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioade interbelică (1919–1939). – Chișinău, 2004. 34. *Zbucăea G.* O istorie Romanilor din Peninsula secolul XVIII–XX. – Buc., 1999.

Надійшла до редколегії 30.01.06

I. Сироїд, асп.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано роботи вітчизняних дослідників, присвячені громадсько-політичній діяльності О. Гончара.

The article is devoted to analysis of home investigations of O. Honchar's social and political activity.

У національно-культурному відродженні України провідна роль належить представникам творчої інтелігенції. Вони виступають джерелом духовності, спрямовують не лише культурний, але й політичний рух свого народу. І хоча дослідники по-різному визначають роль і місце інтелігенції в суспільно-політичних процесах, однак не підлягає сумніву думка про те, що саме ця категорія людей завжди була ідейним натхненником, рушієм державницьких планів свого народу. Творча інтелігенція, як духовна частина еліти, має можливість реально впливати на розвиток державотворчих процесів в Україні через безпосередню та опосередковану участь у владних структурах, партіях і рухах та за допомогою впливу на громадську думку. Не менш важливою є роль творчої інтелігенції у створенні та реалізації консолідуючої ідеї суспільства, генеруванні індивідуальних та колективних цінностей, у формуванні взаємвідносин суспільства із владою. Таким чином, представники української творчої інтелігенції стають активними учасниками суспільно-політичного життя країни.

Серед відомих письменників, які своєю працею утверджували українську державність, сприяли національному відродженню у другій половині ХХ ст., особлива роль належить видатному письменнику й талановитому майстру слова – Олесю Гончару.

О. Гончара знають передусім як письменника і публіциста, автора "Прапроносців", "Собору" та інших не менш відомих творів. Його громадсько-політична діяльність і досі залишається поза увагою як науковців, так і широкого загалу. І хоча після смерті письменника минуло більше десяти років, однак палітра думок щодо з'ясування місця та значення цього митця в українській історії є різноманітною та неоднозначною [5, с. 7].

У свідомості широких читацьких мас тривалий час складалося враження, що Олесь Гончар купається у славі, пожинає лаври, адже його заслуги високо оцінені – він лауреат найпрестижніших премій, академік, депутат Верховних Рад УРСР і СРСР, член Центрального Комітету КПУ, багато років підряд голова Спілки письменників України та Українського Комітету захисту миру. Однак він ніколи не почувався у системі влади своїм, сяйво слави ніколи його не засліплювало. Та й партійне керівництво республіки завжди відчувало його незалежність.

Мета даного дослідження полягає у комплексному аналізі наукових робіт, які присвячені громадсько-політичній діяльності Олеса Гончара, з'ясування дискусійних, малодосліджених питань, пов'язаних з вивченням особистості видатного українського письменника.

Аналізуючи стан наукової розробки проблеми, варто зазначити, що життєвий шлях та творчий доробок письменника ніколи не був обділений увагою дослідників. Тут слід згадати ґрунтовні праці М. Гуменного [8], В. Дончика [10], О. Климиника [16], В. Ковалю [17], М. Малиновської [18], І. Семенчука [27], М. Наєнка [19],

20; 21], А. Погрібного [24; 25], В. Зубович [14] та ін. У цих роботах автори лише поверхово торкаються громадської діяльності письменника.

Окремі штрихи до громадсько-політичної діяльності О. Гончара знаходимо у публікаціях і статтях, що виходили до ювілеїв письменника. Так, до 60-річчя митця у 1978 р. вийшов збірник статей, етюдів, відгуків відомих літераторів України, Росії та інших радянських республік, присвячених життю і творчості О. Гончара [26]. Серед великої кількості написаного власне громадській діяльності письменника присвячено тільки кілька публікацій цього збірника. Зокрема, у статті Н. Рибакі "Дорогами правди й миру йдеться про участь Олеса Гончара у всесвітньому русі прихильників миру [26, с. 57–63]. Автор підкреслює, що його творчі пошуки тісно пов'язані з активною участю у громадському житті країни.

До 70-річчя від дня народження Олеса Гончара побачив світ ще один ювілейний збірник [28]. У ньому кілька публікацій привертають увагу і мають вагоме значення для вивчення саме його громадської діяльності. Зокрема, М. Шевченко згадує й аналізує участь письменника у Міжнародному форумі боротьби за мир і виживання на планеті [28, с. 189–196]. Л. Новиченко висвітлює його публіцистичну діяльність та її значення [28, с. 298–307]. Автор аналізує сформульовану О. Гончаром ще у 1966 р. ідею контролю громадськості над діями чиновників. Порушуючи болючі проблеми екології, він ще тоді пропонував: "Чому б не спитати в народу, перш ніж розпоряджатися багатством нації?" [28, с. 300]. Дослідник твердить, що саме таке вирішення багатьох інших питань письменник убачав єдино правильним. Отже, у середині 1960-х рр. в умовах тоталітарної держави О. Гончар порушив питання проведення всенародних референдумів з важливих питань життя суспільства. Це ще один аргумент не на користь прихильників думки про Олеса Гончара як апологета радянської системи. Тоді ж письменник уперше рішуче заговорив про стан української мови. На думку Л. Новиченка, уся діяльність голови Спілки письменників України була проникнута турботою про мову, про необхідність її збереження й розвитку, у тому числі й державними заходами [28, с. 302]. Велике значення мають, на думку дослідника, виступи О. Гончара вже в часи перебудови з приводу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, проблем впливу господарської діяльності людей на навколишнє середовище тощо. Саме завдяки його наполяганню такі сумнозвісні проекти як будівництво каналу Дунай – Дніпро й АЕС у Чигирині були винесені на громадське обговорення і переглянуті.

Підкреслюючи важливу роль О. Гончара у громадському житті, Є. Гуцало у ювілейній статті до того ж такі 70-річчя письменника справедливо зауважив: "...Він з тих, кому до всього є діло, хто відчуває свою найгострішу причетність до пекучих проблем у республіці, свою